

De voorwaarden voor een goed gesprek: de wetenschap en het publiek¹

Lia van Gemert

PUBLICATIEDATUM: 14 JUNI 2001

ARTIKELNUMMER: 01.03

SAMENVATTING

De geesteswetenschappen hebben zich er de afgelopen decennia op toegelegd de complexiteit van cultuurverschijnselen meer dan voorheen zichtbaar te maken. Bovendien zijn de wegen waarlangs onderzoeksresultaten bereikt worden zeer divers van aard geworden. Die complexiteit en diversiteit vragen om een intensivering van de interactie tussen wetenschappers, en om meer aandacht voor overdracht van resultaten buiten de eigen kring. Daarbij is een duidelijke standpuntbepaling in inhoudelijke en methodologische kwesties een voorwaarde om tot zinvolle discussie te komen.

SUMMARY

During the past few decades, scholars in the humanities have uncovered the complexity of cultural phenomena to a far greater extent than before. Furthermore, the ways in which research results can be obtained have become quite diverse in nature. This complexity and diversity require intensifying the interaction between scholars, and more attention for transfer of these results outside one's own circle. A clear choice in matters of content and methodology is a precondition to get to a sensible discussion about these matters.

¹ Dit artikel is een bewerking van de lezing De kracht van de spagaat: de wetenschap en het publiek, gehouden op het symposium Kennis, schoonheid en moraal Geesteswetenschappen in de eenentwintigste eeuw, Onderzoekinstituut voor Geschiedenis en Cultuur (OGC), Utrecht, 27 oktober 2000.

INLEIDING

Overdracht is een essentieel onderdeel van het wetenschappelijk bedrijf, dat wisten geesteswetenschappers eigenlijk al lang. De druk die de afgelopen decennia op de humaniora is uitgeoefend om hun kennis, schoonheid en moraal in duidelijke samenhang te tonen, heeft de discussie over de competentie van overdracht flink aangewakkerd. Aan het begin van de 21ste eeuw is het voor de geesteswetenschappen helderder dan ooit dat ze op zorgvuldige en doeltreffende wijze naar buiten moeten treden. De humaniora bieden allerlei visies op de samenleving van vandaag, gisteren en morgen, maar die visies zijn complex en vergen een welgekozen vertaalslag naar de beoogde doelgroep, of het nu gaat om collega's uit aangrenzende disciplines of om het bredere publiek. Wetenschappers belanden regelmatig in een spagaat bij hun gevecht om iets genuanceerd duidelijk te maken zonder dat vakjargon en ideologische uitgangspunten een begripsbelemmering vormen voor een andere partij die jargon en positie niet wil delen of die daar niet eens weet van heeft. In dergelijke situaties verloopt de overdracht niet bepaald soepel. Gelukkig is de tijd voorbij dat dat al gauw leidde tot schouderophalen en terugtrekken op eigen stellingen. Discussie is in de plaats gekomen van geïsoleerd voortgaan. Daardoor is het krachtenveld waarin onderzoeksresultaten worden geproduceerd en waarin ze terechtkomen beter zichtbaar geworden. Om de dynamiek van overdracht toe te lichten wil ik ingaan op twee ontvangstcircuits van onderzoek: ten eerste het wetenschappelijke circuit en ten tweede het brede publiek. Ik heb geprobeerd de voorbeelden voor mijn betoog zo gevarieerd mogelijk te kiezen, maar u zult er mijn neerlandistische en historische achtergrond in herkennen. Ik hoop dat dit de discussie niet in de weg zal staan.

DEBATTEN BINNEN HET WETENSCHAPPELIJK CIRCUIT

Als ik het goed zie, is in de debatten tussen geesteswetenschappers onderling de crisis die sinds de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw optrad met de verschuiving naar het contextualiserende onderzoekstype weer enigszins bezworen. Nog pakweg een decennium terug verliep de discussie over de methodologische uitgangspunten binnen bijvoorbeeld de Letterenfaculteiten vooral langs ijkpunten als historiciteit versus anachronisme, volledigheid versus isolatie, objectiviteit versus subjectiviteit en narrativiteit versus lineariteit – waarbij menig scribeur anderen betichtte van het uitzetten van dwaalsporen en ook niet aarzelde om

zelf de opponenten het ravijn in te duwen. Die aandacht voor de methodologie heeft er in elk geval voor gezorgd dat onderzoekers niet snel meer een eenzijdige route nemen om resultaten te bereiken: nagenoeg iedereen legt verantwoording af van de subjectpositie vanwaaruit haar/zijn visie tot stand kwam en bijna altijd is de zogenaamde volledigheid ingeruild voor een selectie van perspectieven, waarin liefst verschillende disciplinaire invalshoeken zichtbaar zijn. Eenzijdigheid heeft plaatsgemaakt voor meerledigheid en de vaak impliciet geclaimde normatieve standaard van resultaten is vervangen door een alom benadrukte relativiteit.

Dit heeft een aantal dilemma's doorbroken, bijvoorbeeld op het terrein van de literatuurgeschiedschrijving. Voor ongeveer alle moderne vreemde talen zorgde de overgang van concentratie op het literaire product (de tekst) naar de wereld eromheen (de context) in eerste instantie voor een impasse. In 1985 kenschetste de Belgische hoogleraar Henk van Gorp een literatuurgeschiedenis voor het Nederlandse taalgebied bijvoorbeeld als een "utopie" en enkele jaren later bestempelde zijn Amsterdamse collega Eddy Grootes haar als een "paradox". Dat de onderneming toch niet zo onmogelijk was, demonstreerde een grote groep neerlandici in 1993 met Nederlandse literatuur, een geschiedenis. Onder leiding van Riet Schenkeveld-van der Dussen belichtten ze in dat boek op essayistische wijze de achtergronden van een memorabele literaire datum vanaf de middeleeuwen tot 1992. Een soortgelijk concept was door Denis Hollier enkele jaren eerder al toegepast voor de Franse literatuurgeschiedenis, in *A new History of French Literature* uit 1989. In deze titels moest vooral het woord een niet misverstaan worden: het ging niet om een definitief oordeel, maar om een mogelijke visie op de literaire productie, die dan in het Nederlandse geval ook nog eens door meer dan 100 handen gedragen werd en in het Franse door meer dan 160.

Uiteraard leidde dit tot een zekere versnippering, of om het in de woorden van Joost Kloek te zeggen tot "de kwadratuur van de vergruizing". Andere recensenten, bijvoorbeeld Gilles Dorleijn, Thom Mertens en Frank Willaert, constateerden dat het postmoderne uitgangspunt van het Franse model niet wezenlijk doorgevoerd was: de data uit de Nederlandse geschiedenis waren niet willekeurig gekozen, de selectie was nog steeds gebaseerd op de aanname dat de geschiedenis een samenhang vertoonde. Bovendien kwam het functioneren van teksten veel minder aan bod dan verwacht mocht worden en speelde de canon van gevestigde klassiekers nog steeds een dominante rol. Al was de traditionele beeldvorming uit de voorgaande literatuurgeschiedenissen dus minder

ondergraven dan sommigen hadden gewenst, alom werd erkend dat de stap naar een eeuwenomspannend project met succes gezet was. De Amsterdamse hoogleraar Rob Erenstein redigeerde in 1996 volgens dezelfde opzet *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*. Ook dit project oogstte succes, al werd er wel op gewezen dat het risico van de selectie van *betekenisvolle* data was dat de nadruk teveel op vernieuwingsmomenten kwam te liggen, ten koste van al wat naar traditie rook. Binnenkort kan de architectonische combinatie van opvallende momenten en een grote groep auteurs opnieuw geëvalueerd worden, als *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* verschijnt. Hoofdredacteur daarvan is Louis Peter Grijp, van het Meertens Instituut te Amsterdam. Hij zal ook een aantal verbindende teksten schrijven waarin de grote lijn van de muziekgeschiedenis en de relaties met het buitenland belicht worden. Of dit betekent dat het postmoderne axioma van versnippering opnieuw tegenover dat van de samenhang komt te staan, moet afgewacht worden.

Op het punt van versnippering worden intussen ook bij de neerlandici verdere pogingen ondernomen om het knagende geweten tot zwijgen te brengen. Hoezeer moderne theoretici het juist als wezenlijke activiteit van de lezer zien om zelf een samenhangende conclusie te trekken uit het gebodene, wetenschappers maken zich toch wat al te gemakkelijk van hun plicht af als zij geen uitspraken durven te doen over grote verbanden. Het is veeleer hun taak geworden om een of meer visies te formuleren, en dan wel zo dat relevante onderzoeksresultaten verwerkt zijn. Dat betekent ook een verdere standpuntbepaling op methodologisch vlak. In concreto werkt een aantal neerlandici op dit moment aan een integrale, synthetiserende literatuurgeschiedschrijving. De eis van een meerzijdig onderzoeksperspectief wordt daarin gewaarborgd door per periode enkele gespecialiseerde auteurs aan het woord te laten. Zij leggen hun visie eerst voor aan een al even gespecialiseerde en methodologisch redelijk gevarieerde redactieraad. Niet iedereen had hier vooraf vertrouwen in, maar tot nu toe hebben de discussies met het mes op de keel nog niet tot ongelukken geleid. Het project wordt geleid door Arie Jan Gelderblom uit Utrecht en Anne Marie Musschoot uit Gent en gefinancierd door de Nederlandse Taalunie: in feite is hier dus sprake van contractonderzoek.

In termen van het overdrachtsdebat kan deze discussie over geschiedschrijving als volgt samengevat worden. Een belangrijke verschuiving in kennistheoretisch opzicht, in dit geval

van de kunst zelf naar de context en dus naar het functioneren van kunst, dringt langzaam door in eigen kring en zorgt daar voor een impasse. Die wordt doorbroken met een oplossing die gedeeltelijk voldoet en daarover ontstaat - opnieuw vooral binnenskamers - een debat waarin de verworvenheden van het nieuwe paradigma medebepalend zijn, in dit geval ondermeer de inbedding van kunst in het maatschappelijk bestel en de onmogelijkheid van een enkele visie op het functioneren ervan. Zo'n nieuw debat leidt overigens geenszins tot eenheid, zoals ook in de nasleep van *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* bleek: een aantal vakgenoten wilde niet alle consequenties van de contextualisering in een literatuurgeschiedenis doorvoeren en haakte af bij de Taalunieplannen; voor anderen ging echter de discussie nog niet ver genoeg, zoals straks zal blijken.

Wat hier beschreven is, is in de geesteswetenschappen geen uitzondering. Historici bijvoorbeeld kennen sinds jaar en dag de voor- en nadelen van de *Algemene geschiedenis der Nederlanden* en hebben al naar gelang de behandelde periode vaak een voorkeur voor een bepaalde druk van dit overzichtswerk. Ook kunsthistorici schuwen uitgebreide projecten bepaald niet: de bezigheden rondom het oeuvre van Rembrandt zijn hier voorbeelden uit vele andere. Interdisciplinair wordt verder ook aan de weg getimmerd in het NWO-IJkpuntenproject *Nederlandse cultuur in Europese context* en in het NLCM, het centrum voor Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, een Leids initiatief met internationale vertakkingen. Een van de brandpunten van het NLCM zijn de themabundels waarin specialisten onderbelichte verschijnselen uit de middeleeuwen bestuderen, bijvoorbeeld de relaties tussen de Latijnse schriftcultuur en de Germaanse volkscultuur in het door Paul Wackers geredigeerde *Verraders en bruggenbouwers* (1996). Dat interdisciplinariteit ook voor een individu haalbaar is, demonstreerde bijvoorbeeld Bart Ramakers in 1996 in zijn proefschrift *Spelen en figuren*, over de stedelijke processies van de late middeleeuwen. In al deze gevallen wordt gestreefd naar een pregnant standpunt ten aanzien van een complex object en worden gewetensvol inhoudelijke en methodologische knopen doorgehakt. Zo koos, om even bij enkele voorbeelden van zojuist te blijven, Gary Schwartz al in de jaren '80 in *Rembrandt. Zijn leven, zijn schilderijen* (1984) voor contextualisering met de reconstructie van Rembrandts milieu, terwijl Ernst van de Wetering, op zoek naar de authentieke Rembrandt, bewust voor de technisch-materialistische invalshoek opteerde en daarmee voor een natuurwetenschappelijke grondslag. Een recent resultaat daarvan is *Rembrandt. The Painter at Work* (1997). Willem Frijhoff en Marijke Spies namen onlangs in 1650. *Bevochten*

eendracht, het eerste synthesesedeel van de IJkpuntenreeks (1999), het jaartal 1650 nu eens niet als een symbool van een *lengtedoorsnede*, maar als een *dwarsdoorsnede* van de situatie in de Nederlandse Republiek en gaven hun opvattingen over het begrip cultuur duidelijk reliëf tegenover die van Johan Huizinga, Simon Schama en Jonathan Israel.

Kortom, geen cultuuruiting lijkt nog te kunnen ontsnappen aan een inbedding tussen andere maatschappelijke verschijnselen en evenmin aan kennistheoretische standpunten. Dat is in het hele humanioraveld waarneembaar, of het nu gaat om individueel uitgevoerd onderzoek, een bundeling van krachten in groepswerk, of om tussenvormen als bijdragen aan thematisch geordende studies. Deze tendens valt toe te juichen: de helderheid van de resultaten wordt erdoor bevorderd en dat creëert weer betere omstandigheden voor een debat tussen geesteswetenschappers onderling. Zo'n debat is mijns inziens een voorwaarde voor het doorzetten van de vernieuwing. Het is niet alleen van belang voor een werkelijke toetsing van visies, maar ook met het oog op de overdracht naar het bredere publiek, zoals ik straks hoop duidelijk te maken.

Eerst wil ik nog stilstaan bij de inzichten die interne meningsverschillen op kunnen leveren. Dat doe ik opnieuw aan de hand van een project van Riet Schenkeveld-van der Dussen: zij startte met haar Utrechtse staf in het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw een uitgebreide speurtocht naar Noord- en Zuid-Nederlandse schrijfsters uit de vroegmoderne tijd. Bij het project raakten gaandeweg zo'n 25 onderzoekers uit Nederland, België en Zuid-Afrika betrokken. Een van de resultaten verscheen in 1997: de stoeptegelszwarte studie annex bloemlezing *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*, over een kleine 160 schrijfsters. Onze onderneming was niet zo maar uit nieuwsgierigheid opgezet: doel was te achterhalen op welke wijze vrouwen deelnamen aan het literaire circuit, met alle vragen vandien naar maatschappelijke status, mogelijkheid tot schrijven en publiceren, en receptie in eigen en later tijd. In feite gebeurde hier niets anders dan het verder exploreren van het contextualiserende paradigma: invulling van onbekende posities uit de literaire wereld om die wereld in haar geheel beter te kunnen typeren. En succes lag hier voor het grijpen, dachten we, want de bijeengescharrelde gegevens vormden gaandeweg patronen. Zo werd bijvoorbeeld duidelijk dat vrouwen zich eerder bezighielden met de traditionele literaire conventies dan dat ze voorop liepen bij vernieuwingen en ook dat veel van hun werk zich

onttrok aan het esthetische waarderingscriterium dat in de literatuurgeschiedschrijving in het algemeen behoorlijk dominant is. Mooi was het lang niet altijd wat ze schreven, interessant was het vaak wel.

Het leek de samenstellers van *Met en zonder lauwerkrans* duidelijk dat dit allemaal in te bedden was in het uit de genderstudies bekende normen- en waardenstelsel rondom de beide seksen en dat het tegelijk ook aandacht vroeg voor onderbelichte elementen uit de literaire historie, zoals de tegenstelling traditie versus vernieuwing. Maar we hadden ons wat misrekend, niet zozeer in de aandacht die het boek in de media trok, maar wel in de reacties van de vakgenoten. Bij presentaties en lezingen tijdens het project kregen we regelmatig de vraag of we het onderwerp niet schromelijk overschatten, en toen bij de publicatie van het boek ons pleidooi zich richtte op integratie van de resultaten in onderzoek en onderwijs waren de negatieve reacties niet van de lucht. Wat daar wat mij betreft vooral schokkend aan was, was het van stal halen van precies die principes die in het recente onderzoek toch zo overtuigend op de tocht waren komen te staan: de esthetiek als dominant beoordelingscriterium van literatuur en een plaats in de canon als voorwaarde voor een auteur om in de geschiedschrijving op te mogen treden.

Het onderwerp kwam aan de orde op de internationale KNAW-conferentie die in 1998 naar aanleiding van *Met en zonder lauwerkrans* georganiseerd werd, geboekstaafd in *Writing the history of women's writing: toward an international approach* (2001). Het werd ook een apart agendapunt bij de voorbereidende besprekingen voor de nieuwe Literatuurgeschiedenis onder auspiciën van de Taalunie, waar ik hierboven al over sprak. En dat was maar goed ook want alleen zo kon een debat plaatsvinden over de mate van vernieuwing die in het Taalunieproject doorgevoerd zou worden. Bij dat debat werd ook het interdisciplinaire en landelijke werkverband Vrouwenstudies/literatuurgeschiedenis betrokken, dat zowel methodologisch als inhoudelijk een overtuigende inbreng had. Vooralsnog heeft dit alles geleid tot de afspraak dat zowel waardevolle onderzoeksresultaten die volgens oude beproefde recepten verkregen zijn als resultaten die traditionele perspectieven doorbreken serieus gewogen zullen worden. Kortom: dat verwerkt wordt wat relevant is.

Gender is niet de enige invalshoek waarover een taaie strijd om een breder gehoor gestreden wordt. Dergelijke discussies spelen zich ook af rondom vragen naar de relevantie van de context van een object, de statistische kwantificeerbaarheid van gegevens, de

semiotische leeswijze, de validiteit van ideologiekritiek en narrativiteitskwesties. Ik hoef maar te herinneren aan de felle debatten rondom Simon Schama's visie op de Nederlandse Republiek of Mieke Bals interpretatie van Rembrandts oeuvre. En nog onlangs, in 1999-2000, is in het *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* door Frans-Willem Korsten en Jan Konst een discussie gevoerd over de vraag of moderne retorische theorieën over betekenisproductie iets kunnen zeggen over de ontvangst van Vondels drama in de 17de eeuw.

Dergelijke discussies spitsen zich vaak toe op de mate waarin iets historisch waar of werkelijk kan zijn en de kern van de kwestie is in mijn ogen vaak de vraag in hoeverre het de onderzoeker toegestaan wordt om haar/zijn opvattingen over de eigentijdse realiteit te verbinden met die van het onderzoeksobject. Of om het iets anders te zeggen: mag je ervan uitgaan dat ook andere dan de uit het object zelf reconstrueerbare contexten tot plausibele interpretaties kunnen leiden, dat methoden en filosofieën die een cultuurdeelnemer zelf niet kon kennen toch van nut zijn? Dat interpretatieprobleem is eigenlijk al zo oud als het onderzoek zelf, maar het treedt nu wel heel nadrukkelijk op de voorgrond. Juist het besef dat interpretaties van cultuur altijd gerelativeerd dienen te worden zorgt ervoor dat onderzoekers zo hardnekkig vasthouden aan het uitgangspunt van hun waarnemingen: daar ligt immers nog hun enige zekerheid.

Hoe dit ook zij, het huidige geesteswetenschappelijke onderzoek leidt tot allerlei, elkaar regelmatig tegensprekende, interpretaties van culturele verschijnselen. Die pluriformiteit is nuttig want ze laat goed zien dat cultuur geen eenduidige grootheid is. Tevens verplicht ze ons echter tot een onderling debat over uitgangspunten en werkwijze: niet alleen opdat onderzoekers hun resultaten des te helderder kunnen versleutelen naar een doelgroep buiten de eigen kring, maar ook omdat dit debat aantoont hoe graag we ons vasthouden aan gemaakte keuzes en in eerste instantie weigeren om andersgerichte observaties toe te laten. Dergelijke behoudzucht remt echter uiteindelijk de overdracht van ideeën zowel binnen de eigen groep als daarbuiten.

DE WETENSCHAP EN HET BREDE PUBLIEK

Bij het 350-jarig bestaan van de Utrechtse universiteit in 1986 verscheen een gedenkboek met de titel *Tussen ivoren toren & grootbedrijf*. Het eerste deel van de titel legt de vinger op

het imago van wereldvreemdheid dat de wetenschap lang achtervolgd heeft. In het geval van de humaniora is dat niet helemaal terecht: daar heeft de overdracht naar het brede publiek al geruime tijd aandacht gekregen. Hoe groot dat “brede” publiek is hangt af van de culturele manifestatie in kwestie. Vooral kunsthistorische tentoonstellingen en festivals van de podiumkunsten hebben baanbrekend werk verricht bij de schaalvergroting in het uitdragen van onderzoeksresultaten. Ook op het terrein van het geschreven woord is de verbreding niet van vandaag of gisteren, getuige tijdschriften als *Openbaar kunstbezit*, *Spiegel historiael* en *Literatuur*, en ook series waarin doelbewust wordt geprobeerd vakkennis te populariseren, zoals *Bulkboek*, *Griffioen* en *Verloren Verleden*.

Met populariseren is inmiddels dus behoorlijk wat ervaring opgedaan. De *communis opinio* in de begeleidende discussie is momenteel dat cultuur op een toegankelijke wijze zichtbaar gemaakt moet worden, zonder dat de indruk van vrijblijvendheid gewekt wordt. Men wil het publiek interesseren door het te laten ervaren hoe cultuurverschijnselen echt in elkaar zitten en het te laten inzien dat zo’n “echte” ervaring alleen tot stand komt als men relevante kennis over een fenomeen heeft. Besef van de context moet tot het inzicht leiden dat de eerste associaties bij cultuurverschijnselen vaak berusten op naïviteit en nostalgie. Van belang is hier dat moet doordringen dat cultuur niet altijd gezellig, maar vaak keihard is. Geesteswetenschappers wren zich behoorlijk in deze opdracht. De ervaring van de afgelopen decennia heeft ervoor gezorgd dat oplossingen zijn gevonden voor beruchte overdrachtsproblemen, bijvoorbeeld het anachronistisch populariseren en het ongenueanceerd neerzetten van goedgebekte maar inhoudelijk vertekenende stellingen. Ook tegenover de niet-specialist moet helderheid voorop staan.

Daarmee rijst de vraag in hoeverre het mogelijk is de actuele inzichten over de complexiteit van cultuur effectief over te brengen op het brede publiek: hoeveel begrip valt daar te verwachten? Een antwoord kan onder andere gevonden worden in de contacten tussen de geesteswetenschappen en het voortgezet onderwijs. De didactische weg die daar (vooralsnog) met het studiehuis is ingeslagen, brengt dezelfde eisen naar voren die aan de geesteswetenschappen gesteld worden: het overdragen van relevante kennis op levendige wijze, met het doel de leerlingen ervaring en kennis op te laten doen, hun analytisch vermogen en artistieke smaak te ontwikkelen en het zelfstandig reflecteren te bevorderen. De kansen om dat te verwezenlijken zijn op het terrein van de kunsten groter dan wel eens gedacht wordt: met het studiehuis zijn immers vakken als culturele en kunstzinnige vorming

ingevoerd, terwijl het ook de bedoeling is dat een “echt” vakliteratuur zal ontstaan. Voorwaarde voor een positief rendement van deze vernieuwingen is wel, zoals bij elke verandering, dat men inhoudelijk en procedureel verantwoorde stappen zet bij de ontwikkeling van nieuw studiemateriaal. Dat voortgezet onderwijs en universiteit hier met vrucht van elkaar kunnen profiteren, blijkt onder meer uit de reeks *Tekst in Context*, een project op het terrein van de Nederlandse literatuurgeschiedenis.

In het voortgezet onderwijs maakt men zich al jaren zorgen over de effectiviteit van het lesprogramma, onder andere op het terrein van de literatuurgeschiedenis. De inzichten uit het universitaire literatuuronderzoek hebben voor die situatie nog maar ten dele oplossingen geboden. Enerzijds vergaarde men meer gegevens vanuit het onderwijsveld, onder meer via enquêtes onder docenten en leerlingen, en ontwikkelden met name vakdidactici strategieën voor een effectieve benadering van stof en leerlingen, zoals Cor Geljon in *Literatuur en leerling* (1994) en Joop Dirksen en Dick Prak in de *Handleiding leesdossier* (1998). Anderzijds compliceerden juist nieuwe ontwikkelingen als het openbreken van de gevestigde canon met klassieke literaire teksten en de aandacht voor jeugdliteratuur de onderwijssituatie. Wat werd een docent nog geacht over te dragen, rekening houdend met de leeftijd van de leerlingen en met de balans tussen leesplezier en kennis van de literatuurgeschiedenis? Het is beslist geen toeval dat het laatste decennium op dit terrein verschillende proefschriften verschenen zijn. Voor de neerlandistiek hebben met name Tanja Janssens *Literatuuronderwijs bij benadering* (1998) en Hubert Slings' *Toekomst voor de Middeleeuwen* (2000), de aandacht getrokken. Het algemene beeld dat uit al deze publicaties oprijst, is dat van docenten (en in het verlengde daarvan de leerlingen!) die in een beperkte tijd een keuze moeten maken uit vele vormen van literatuur en didactische literatuurbenaderingen. Volgen ze de ontwikkelingen in het literaire onderzoek, dan moeten ze rekening houden met valkuilen als de creatie van literaire roem en de misleidende beeldvorming rond literaire genres; volgen ze onderwijskundige publicaties, dan dringen zich bijvoorbeeld problemen op van bij een leeftijdsgroep passende stofkeuze en de beperkte tijdsduur die behandeling van een onderwerp mag vragen.

Een van de antwoorden is de reeks *Tekst in Context*, een initiatief van Hubert Slings en Frits van Oostrom. In deze reeks bewerken universitaire neerlandici samen met docenten uit het voortgezet onderwijs teksten uit de Nederlandse literatuur voor het studiehuis. De

editoren bediscussiëren onderling de benadering van de teksten, terwijl het materiaal ook in de onderwijspraktijk getoetst wordt voor het in productie gaat. Vooralsnog zijn zes delen over teksten tot 1800 voorzien, waarvan er al vijf verschenen zijn: *Karel en Elegast* (ed. H. Slings, 1997), *Jacob van Maerlant* (ed. I. Biesheuvel en F. van Oostrom, 1999), *Reinaert de vos* (ed. H. Slings, 1999), *Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700* (ed. M. Barend-van Haeften e.a., 2000) en *Verhalen over verre landen. Reizen op papier 1600-1800* (ed. K. Bostoen e.a.). In 2002 zal een deel over P.C. Hooft's komedie *Warenar volgen* (ed. L. van Gemert en M. Meijer Drees). De reeks is dermate succesvol dat uitgever Amsterdam University Press de lijn door wil trekken na 1800 en de mogelijkheden van uitbreiding naar andere vakken onderzoekt, tot en met natuurkunde en biologie. En dat terwijl de onderwijsuitgevers dit experiment niet aandurfd en omdat ze de levensvatbaarheid van de stof voor het middelbaar onderwijs te gering achtten en ook vreesden dat de kloof tussen de academische benadering en de doelgroep te groot zou zijn.

Om een indruk te geven van inhoud en opbouw van de boeken, neem ik het deel *Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700* als voorbeeld. Dit deel illustreert tevens de overdrachtsproblematiek: het staat tamelijk ver van de traditionele tekstbehandeling af en verwerkt recente vakkennis.

Het rijk geïllustreerde boek en de bijbehorende cd met geluidsopnamen van de groep Camerata Trajectina schetsen in 21 liedjes de cultuur van de 16de en 17de eeuw. Die periode is bij veel docenten berucht: de Gouden Eeuw mag dan beroemd zijn, ze is ook moeilijk benaderbaar voor pubers, niet in de laatste plaats door het academisme in taal en themakeuze van kunstenaars als Hooft en Vondel. Die indruk van eenzijdigheid is echter eerder gevestigd door de traditionele literatuurgeschiedenis dan dat ze met de feiten overeenstemt. De samenstellers hebben zich dan ook bewust gericht op de veelvormigheid van de Nederlandse cultuur tussen 1500 en 1700. Zoals de titel al aangeeft is het de bedoeling een meerdimensionaal beeld van de toenmalige samenleving te geven, niet alleen van Willem van Oranje maar ook van gewone mensen, niet alleen via verheven liederen met een officiële status, maar ook via alledaagse kroeg- en zeemansliedjes. Behalve, uiteraard, de Tachtigjarige oorlog worden nog vijf thema's behandeld: zeemansleven, religie, liefde, maatschappijkritiek en feestcultuur. Het hoofdstuk over de Tachtigjarige oorlog vormt tevens de inleiding; de andere thema's kunnen afzonderlijk bestudeerd worden zodat differentiatie binnen een leerlingengroep mogelijk is. Steeds wisselen de liedjes (die in modern

Nederlands herspeld zijn, vergezeld gaan van een vertaling en in een aantal gevallen ook van muzieknotatie), de afbeeldingen en de context-stukken van de hand van de editoren elkaar af. Het boek bevat in totaal 65 vragen en opdrachten over de teksten, de muziek en de afbeeldingen, waarin alle studiehuisvragen zijn verwerkt - van samenvatten en doorredeneren, tot opzoeken, combineren, actualiseren en creatief voortzetten. De stof kan in groepen of individueel verwerkt worden.

Tot zover de opzet, nu waar het om gaat: de vertaalslag van wetenschappelijke kennis en de reacties uit de doelgroep. De doelstellingen van het boek waren van meet af aan duidelijk: de veelvormigheid van de vroegmoderne cultuur tonen aan de hand van relevant en aantrekkelijk materiaal. “Relevant” betekende in dit geval dat nadruk gelegd werd op de samenhang tussen muziek, tekst en beeld en dat thema’s gekozen werden die in de toenmalige samenleving op alle niveaus een rol speelden. “Aantrekkelijk” betekende interessant voor de leeftijdsgroep van de bovenbouw van HAVO en VWO. Veel van het materiaal kwam dus niet uit de canon, want die bevat zeker voor de vroegmoderne literatuur merendeels teksten voor volwassenen. Een voorbeeld van een tafereel uit het dagelijks leven is het lied *Driekoningenvreugd*, dat ter gelegenheid van het Driekoningenfeest op 6 januari in de kroegen gezongen werd. De gebeurtenissen in de tekst – een rollenspel onder leiding van degene die de boon getrokken heeft (de koning); op zijn bevel moeten allen drinken – worden afgebeeld op het schilderij *Het driekoningenfeest* van Jan Steen. Via dit winterfeest met carnavaleske trekken wordt aandacht besteed aan de rol van rituelen in de 17de eeuw en aan de tegenstelling tussen rooms-katholieke en protestantse opvattingen over vermaak en vrije tijd.

Andere punten van aansluiting bij de onderzoeksresultaten over de vroegmoderne tijd zijn de weergave van de muziek en de verwerking van het genderperspectief. Zo is het *Wilhelmus* op de cd niet gezongen op de vandaag de dag gangbare melodie uit Valerius’ *Nederlandtsche Gedenck-clanck* (1626), maar op de Franse melodie uit een katholiek milieu die in de 16de eeuw voor het lied gebruikt werd en die destijds extra tergend was voor de Spanjaarden. Om het soldatenleven en de opinievorming rond de Opstand verder te kenschetsen, werd bovendien ook een contrafact op dezelfde melodie opgenomen waarin “Spaanse hoeren”, Nederlandse meisjes die met de Spaanse soldaten heulen, de rekening gepresenteerd krijgen van hun gedrag als hun vriendjes weg moeten trekken: hun luizenleventje is voorbij en bovendien wacht de meisjes de spot en haat van hun

landgenoten. Een ander voorbeeld van aandacht voor genderkwesties is het martelaarslied over de doopsgezinde Elisabeth, een maagd die in 1549 in Leeuwarden ter dood veroordeeld werd. De moed van de doopsgezinden wordt hier extra aangewakkerd doordat het meisje zich dapper en integer tegen alle beschuldigingen en beledigingen van de inquisiteurs blijft verzetten. De leerlingen moeten bewijzen dat het lied zich vooral op vrouwen richt.

Intussen is het niet zo dat alle canonauteurs en dito liederen ontweken zijn. Een groot deel van het boek had gevuld kunnen worden met werk uit het 16de-eeuwse *Antwerps liedboek* en het *Groot liedboek* van de 17de-eeuwer Bredero. Omwille van de variatie is hier streng geselecteerd, wat resulteerde in twee liederen uit het *Antwerps liedboek* en vier van Bredero. Ook het repertoire van Hooft en Vondel bleek bruikbaar, zij het in mindere mate: van beiden is een lied opgenomen. De enige beroemde liedauteurs die niet aan bod komen zijn eigenlijk Constantijn Huygens en Jan Starter. Behalve de beoogde omvang van het boek was op dit punt de inschatting van het niveau van de leerlingen doorslaggevend. De toelichtingen zouden bij deze auteurs onevenredig langer zijn dan bij andere en voor de praktijk is zoiets dodelijk: veel leerlingen kiezen het kortste hoofdstuk als hun die kans geboden wordt.

Bij een dergelijk project is men uiteraard nieuwsgierig naar de reacties van de verschillende partijen. Voor Tekst in Context zijn ze tot nu toe merendeels positief, en voor zover traceerbaar komen die geluiden van de universitaire vakgenoten en de meeste recensenten in de onderwijsbladen en algemene dagbladen. Dat laatste is veelzeggend: de delen worden toegankelijk geacht voor het brede publiek, wat trouwens door de verkoopcijfers in de algemene boekhandels bevestigd wordt. Voor het onderwijs ligt de situatie genuanceerder. Het is opvallend dat de delen die aan de canon ontleend zijn (*Karel en Elegast* en *Reinaert de vos*) het meest aftrek vinden, terwijl de delen die in de keuze van de thema's het dichtst bij de recente onderzoekspraktijk staan het onderwijs in mindere mate bereiken (*Jacob van Maerlant, Wilhelmus en de anderen*; over *Verhalen over verre landen* (2001) zijn nog geen gegevens beschikbaar). Met name de overdracht in de tussengroep, die van de docenten, verloopt moeizaam. Dat heeft niet alleen met de wat beperkte marketing van de uitgeverij en invoeringsproblemen van het studiehuis op zich te maken. Het grootste punt is van dezelfde aard als bij de hiervoor beschreven discussies binnen het vak: wie deze boeken wil gebruiken moet nu echt de consequenties trekken uit de

vakontwikkelingen en van oude vertrouwde onderwerpen, methoden en uitkomsten afstappen. Belangrijk punt daarbij is of men wil erkennen dat er meer bestaat dan het beeld van de literatuur dat men zelf door de jaren heen heeft opgebouwd: de middeleeuwse cultuur kende niet alleen de vlotte verhalen rond Karel de Grote en de slimme vos, maar ook de intellectuelere van Van Maerlant; de 16de en 17de eeuw werden niet geheel bepaald door het calvinistische opstandsperspectief dat in later tijd zo benadrukt werd, maar ook door andere levensdoelen en bloedgroepen. Tekenend in dit proces is dat jonge docenten – die in hun opleiding ruimschoots kennisgemaakt hebben met bijvoorbeeld canondoorbreking en contextualisering - klagen dat ze hun oudere collega's maar moeilijk meekrijgen. Reden temeer om in het universitaire onderwijs en op de lerarenopleidingen niet alleen aandacht te besteden aan recente onderzoeksresultaten, maar ook aan de problematiek van overdracht.

T O T S L O T

De complexiteit van cultuurverschijnselen en de diversiteit in benaderingen waarmee de geesteswetenschappen aan het begin van de 21ste eeuw te maken hebben, dwingen onderzoekers tot een heldere standpuntbepaling in kwesties van methode en inhoud. Daar heeft zowel het debat in eigen als in bredere kring baat bij. Een van de kerntaken van wetenschap is de voorwaarden te scheppen voor een goed gesprek waarin de confrontatie van opinies tot nieuwe inzichten kan leiden.

GEBRUIKTE LITERATUUR

- Bal, M. (1987), *Het Rembrandt effect: visies op kijken*. Utrecht, H&S.
- Bal, M. (1990), *Verf en verderf: lezen in Rembrandt*. Amsterdam, Prometheus.
- Barend-van Haefen, M./Bostoen, K./Van Gemert, L./Meijer Drees, M. (2000), *Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700*. Amsterdam, Amsterdam University Press. Tekst in Context 4.
- Biesheuvel, I./Oostrom, F. van (1999), *Jacob van Maerlant*. Amsterdam, Amsterdam University Press. Tekst in Context 2.
- Bostoen, K./Barend-van Haefen, M./Roos, M. (2001), *Verhalen over verre landen. Reizen op papier 1600-1800*. Amsterdam, Amsterdam University Press. Tekst in Context 5.
- Dirksen, J./Prak, D. (1998), *Handleiding leesdossier. Een complete gids voor docenten Nederlands en moderne vreemde talen*. Amsterdam, Bulkboek.
- Dorleijn, G. (1993), 'De scherven en het beeld. Over Nederlandse literatuur, een geschiedenis 1: 1879-1989'. In: *De nieuwe taalgids* 86-5, 387-397.
- Dunk, H.W. von (red., e.a.), *Tussen ivoren toren & grootbedrijf. De Utrechtse universiteit 1936-1986* (1986), Red. H.W.. Maarssen, Gary Schwartz/RUU.
- Erenstein, R. (ed., 1996), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Frijhoff, W./Spies, M. (1999), *1650 Bevochten eendracht*. Den Haag, SDU.
- Gelderblom, A.J./Musschoot, A.M. (2001), 'Veranderingen in een bedding van continuïteit: de literatuurgeschiedenis in een nieuw jasje'. In: *Perspectieven voor de internationale neerlandistiek in de 21ste eeuw. Handelingen van het 14de Colloquium Neerlandicum*. Red. G. Elshout e.a. Woubrugge, IVN, 2001, 151-168.
- Geljon, C. (1994), *Literatuur en leerling. Een praktische didactiek voor het literatuuronderwijs*. Bussum, Coutinho.
- Gemert, L. van (2001), 'The weight of a laurel-crown: the future of Dutch early modern writers'. In: *Writing the history of women's writing: toward an international approach*. Ed. S. van Dijk e.a. Amsterdam, KNAW, 227-238.
- Gorp, H. van (1985), 'De utopie van een omvattende literatuurgeschiedschrijving. Of hoe het zou moeten en toch niet echt kan'. In: *Spiegel der letteren* 27, 245-262.
- Grootes, E.K. (1989), 'De paradoxen van de literatuurgeschiedschrijving'. In: *Spektator* 18, 241-261.
- Hollier, D. (ed., 1989), *A new history of French literature*. Harvard, Harvard University Press.

Janssen, T. (1998), *Literatuuronderwijs bij benadering. Een empirisch onderzoek naar de vormgeving en opbrengsten van literatuuronderwijs Nederlands in de bovenbouw van het havo en vwo*. Amsterdam, Thesis publishers.

Kloek, J.J. (1993), 'De kwadratuur van de vergruizing. Over *Nederlandse literatuur, een geschiedenis 2: 1730-1850*'. In: *De nieuwe taalgids* 86-6, 481-489.

Konst, J. (2000) 'De motivatie van het offer van Ifis. Een reactie op de *Jeptha*-interpretatie van F.-W. Korsten'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal en letterkunde*, 116-2, 153-167.

Korsten, F.-W. (1999), 'Waartoe hij zijn dochter slachtte. *Enargeia* in een modern retorische benadering van Vondels *Jeptha*'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal en letterkunde* 115-4, 315-333.

Korsten, F.-W. (2000), 'Een reactie op "De motivatie van het offer van Ifis" van Jan Konst'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal en letterkunde*, 116-2, 168-171.

Mertens, Th./Willaert, F. (1994), 'Postmoderniteit als redmiddel? Over *Nederlandse literatuur, een geschiedenis 4: 1100-1539*'. In: *De nieuwe taalgids* 87-2, 97-106.

Ramakers, B.A.M. (1996), *Spelen en figuren. Toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd*. Amsterdam, Amsterdam University Press.

Schama, S. (1987), *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* New York, Knopf (vertaald als: *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam, Contact, 1988).

Schenkeveld-van der Dussen, M.A. (1990), *Retorica van onderzoek*. Utrecht, Fac. der Letteren, Rijksuniversiteit Utrecht.

Schenkeveld-van der Dussen, M.A. (ed., 1993), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen, Martinus Nijhoff.

Schenkeveld-van der Dussen, R./Porteman, K./Gemert, L. van/Couttenier, P. (ed., 1997), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam, Amsterdam University Press.

Schwartz, G. (1984), *Rembrandt, zijn leven, zijn schilderijen*. Maarssen, Gary Schwartz.

Slings, H. (1997), *Karel en Elegast*. Amsterdam, Amsterdam University Press. Tekst in Context 1.

Slings, H. (1999), *Reinaert de vos*. Amsterdam, Amsterdam University Press. Tekst in Context 3.

Slings, H. (2000), *Toekomst voor de Middeleeuwen. Middelnederlandse literatuur in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam, Prometheus.

Smits-Veldt, M.B. (1994), 'Een staalkaart van de neerlandistiek. Over *Nederlandse literatuur, een geschiedenis 3: 1554-1722*'. In: *De nieuwe taalgids* 87-1, 1-8.

Wackers, P. (ed., 1996), *Verraders en bruggenbouwers. Verkenningen naar de relatie tussen Latinitas en de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam, Prometheus.

Wetering, E. van de (1997), *Rembrandt. The Painter at Work*. Amsterdam, Amsterdam University Press.